

УРОК 3. МОВНИЙ «СУРЖИК», ЙОГО ПРИЧИНИ. ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Мета: розширити відомості десятикласників про поняття мовного суржику, визначити причини виникнення цього явища; формувати вміння редагувати речення, розвивати логічне мислення; виховувати дбайливе ставлення до рідної мови, а також почуття власної відповідальності за її чистоту.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: ксерокопії текстів.

*Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно й ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде.
М. Рильський*

ПЕРЕБІГ УРОКУ

I. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МОМЕНТ

II. ПОВІДОМЛЕННЯ ТЕМИ ТА МЕТИ УРОКУ

III. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Прочитайте епіграф до уроку. Як ви гадаєте, про що писав М. Рильський?

IV. ЗАСВОЄННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. Прочитайте текст. Визначте, що таке суржик.

Мовне явище, що одержало назву суржик, належить до специфічної форми побутування мови в Україні. Його національну і соціальну природу відображає сам термін, запозичений із сільськогосподарської лексики. Тлумачний словник української мови фіксує слово суржик у двох значеннях:
1. «Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса

і т. ін.; борошно з такої суміші; 2. (перен., розм.) Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова».

Таким чином, семантичне ядро слова суржик поєднує два елементи значення — змішування двох різних субстанцій і пониження якості утвореного внаслідок змішування продукту.

Аналогічний мовленнєвий феномен відомий Білорусі, де суміш російської і білоруської мов зветься трасянкою. Назва має спільне з нашим суржигом джерело походження. У сільському господарстві так називають неякісний корм для великої рогатої худоби, у який до сіна додають («натрушують») соломі. Вторинне значення слова трасянка — «мовний продукт, що виник шляхом механічного змішування в різних пропорціях елементів матерії і форми двох мов — російської й білоруської».

Дехто з білоруських лінгвістів, враховуючи подібність семантичної моделі, за якою утворено лексеми суржик і трасянка на позначення змішаної субмови, припускає, що білоруський термін виник за аналогією до українського.

Питання часу появи другого значення слова суржик внаслідок метафоричного перенесення на мовне явище конкретного поняття зі сфери сільського життя потребує спеціального дослідження. Можна припускати досить пізні його походження, оскільки словник Б. Грінченка такого значення даної лексеми не фіксує, хоча, крім первісного, подає ще одне — «людина змішаної раси», що проілюстровано таким прикладом з народного мовлення Черкащини: «Се суржик: батько був циган, а мати — дівка з нашого села».

Чітке визначення суржику і пов'язаної з ним загрози тотального розмивання норм української літературної мови дав свого часу лише Б. Антоненко-Давидович у праці «Як ми говоримо». «Недобре,— зазначав письменник,— коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова однієї мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну

мову. Так створюється мовний покруч, чи, як кажуть у нас, на Україні, суржик» (Л. Масенко).

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Прочитайте текст. Чому автор вважає суржик негативним явищем? Поясніть причини мовного суржику. Чим небезпечний суржик для розвитку української мови?

Упродовж століть Україна зазнавала від своїх найближчих сусідів спланованих і жахливих за своїми наслідками акцій геноциду, голодомору, лінгвоциду й денаціоналізації. На найвищому державному рівні видавалися закони, постанови та розпорядження про заборону, викорінення й асиміляцію української мови. Результати цієї політики відлунюють у сьогоденні. Мова однієї з найдавніших націй почала втрачати природну якість, натомість у багатьох регіонах утворився її своєрідний покруч — «суржик».

Під цим поняттям розуміють недоладну мішанину залишків давнього, батьківського, із тим чужого, що нівелює особистість, національно-мовну свідомість. Це назва zdeградованого, убогого духовного світу людини, її відірваності від рідних коренів. Ця суміш двох мов є результатом насильницьки вкоріненого почуття меншовартості, посередності тій частині населення, яка для задоволення певних соціальних потреб і сама прагнула асиміляції та пристосування до нав'язуваної культури. Суржик є небезпечним і шкідливим, бо паразитує на мові, що формувалася впродовж віків, і може призвести до її спотворення та навіть зникнення. Спотворена мова ж робить мислення людини примітивним. Адже мова стимулює свідомість, підпорядковує її собі, формує й розвиває, а не лише виражає думку (М. Зубков).

2. Відредагуйте речення.

1. Моя подруга поклеїла в гостинній та калідорі нові обої. 2. Мені слично надо зробити це завдання, іначе я отримаю негативну оцінку. 3. Доктор прийняв хворого, у якого були жалоби на біль у жолудку та слабкість. 4. В семье общаемся на украинском языке, даже на суржику, можно сказать. 5. Міні щас

нада лягти спати, щоб утрім рано встати. 6. Самим важним для нього було дістати цю книгу.

3. Проведіть лінгвістичне дослідження. Прочитайте уривки з творів українських майстрів слова. Знайдіть елементи суржику.

Текст № 1

Возный. Ізложеннїї в отвітних річах твоїх резони суть — тее-то як його — для любові ничтожні. Уязвленное частореченною любовію серце, по всім божеським і чоловічеським законам, не взираєть ні на породу, Ні на літа, Ні на состояніє. Оная любов все — тее-то як його — ровняєть. Рци одно слово: «Люблю вас, пане возний!» — і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірном і вічном союзі з тобою.

Наталка. У вас єсть пословиця: «Знайся кінь з конем, а віл з волом»; шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? Любую вибирайте... Ось підіть лиш в неділю або в празник по Полтаві, то побачите таких гарних, що і розказати не можна (*І. Котляревський*).

Текст № 2

Якось одержала від нього листа: «Січас служить какось непривично, трудно звикать, що тобою командують, та все привикнецця, пайка хватає, наїдаюся полностью, так що на здоров'я не скажусь, плюс до цього ще й рижим, і фіззарядка теж здоров'я дасть.» І це він писав їй, яка перечитала всіх поетів у бібліотеці, захиляючись читала листи пушкінської ніжності і потім ночами не могла заснути від хвилювання, від різних своїх фантазій. А він «какось» там наїдається! Проводжала — красень був, танцював як! А зараз тільки й пише, що гладшає. Уявила гладким, розмордатілим, і цей уявний — гладкий, самовдоволений — вже не торкав душу, був Єльці майже чужий. Відштовхувала Єльку навіть його жахлива граматика, отой його «рижим», що заслуговував двійки, а надто ж оте «какось»: якщо можна в людині розчаруватись за одне лише «какось», то це був саме той випадок! Вона йому й словом не відповіла (*О. Гончар*).

► Поміркуйте, чому письменники вдаються до суржику.

4. Прочитайте думки сучасних українських діячів про проблему суржику. З якими твердженнями ви можете погодитись.

Текст № 1

Суржик — це звичайна українська народна мова, якою спілкується переважна більшість населення. Причинами цього можуть бути й історичні, й географічні, й будь-які інші фактори. Загалом, суржик — це наша реальність (О. Доній).

Текст № 2

В Україні це явище природне, це наслідок панування Росії над Україною впродовж 370 років. Це данина панівній мові й водночас внутрішня потреба зберегти своє (Ю. Покальчук).

Текст № 3

Суржик — це, безумовно, природне явище. Воно побутує не тільки в українській мові, просто в інших культурах називається по-іншому. Подекуди захист мови від суржику затверджений юридично. До прикладу, у Франції є закон, що забороняє вживати слова англійського походження, навіть такі вигуки, як «wow». І правопорушників за це штрафують (М. Попович).

Текст № 4

Яке ж це природне явище? Звісно, воно штучне. Нанесене нашими ворогами, нашою некритичністю до мови, нашою безхребетністю, незнанням своєї історії, байдужістю до того всього, а найперше — до своєї мови. Це все тому, що ми довгий час не мали своєї держави (І. Калинець).

Текст № 5

Суржик — це вкрай хибне явище, хворобливе і негативне. Воно природне на периферії, але разом із тим аномальне, нездорове і провокативне. Суржик принижує людину, яка, не знаючи чужої мови й прагнучи до неї достосуватися, забуває свою рідну... (П. Мовчан).

5. Утворіть складні речення за опорними словами, визначте їх тип, проаналізуйте за смисловими та синтаксичними зв'язками.

Текст № 1

Людину, суржик, свою, забуває, яка, не, й, до, неї, знаючи, принижує, чужої, достосуватися, прагнучи, рідну, мови.

Суржик принижує людину, яка, не знаючи чужої мови й прагнучи до неї достосуватися, забуває свою рідну (П. Мовчан).

Текст № 2

Народ, й, суржик, фактично, називається, мовою, користуватися, змусили, покручів, наш, яка!

Наш народ фактично змусили користуватися мовою покручів, яка й називається суржик! (І. Калинець).

VI. ПІДСУМКИ УРОКУ

VII. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

► Скласти міні-твір на тему: «Від екології біологічної — до екології мовної».